

Snurra min jord. En modell av slungan som användes för att lugna ner oroliga patienter på våra »hospital».

Medicinhistoriska museet i Stockholm

En resa i tid, rum och känslor

Från små ådersnäppare till hela operationssalar, från mumifierad skalle till elektronmikroskopbilder på virus – från smått till stort, från förr till nu. En rundvandring i Medicinhistoriska museet i Stockholm och dess ca 25 000 föremål är bokstavligen en vandring i flera dimensioner.

Beundran för människans strävan att bota sjuka blir allt större under tidsresan. Men nästan lika ofta som man tittar storögt på forna tiders kunskaper kan man le lite overseende åt senare tiders försök.

REPORTAGE

Text: Björn Enström
Foto: Karl Gabor

Portalfigurerna inom grekisk och romersk medicin, grekerna Hippokrates och Galenos. Klaudios Galenos, 129–199 e Kr, började som gladiatorläkare och avancerade efter hand till bland annat livläkare åt kejsarna Marcus Aurelius och Commodus. Han var en aktiv författare och skrifterna rör alla delar av läkekonsten samt även filosofiska ämnen. Klaudios var en av Hippokrates främsta efterföljare. Hippokrates, ca 460–ca 370 f Kr, har kallats läkekonstens fader och gav namn åt de hippokratiska skrifterna som fick en stor inverkan på följande läkarvetenskap. Hippokrates' ed användes som läkared långt fram i tiden vid de europeiska medicinska fakulteterna. De två små bronsfigurerna togs hem till Sverige från Paris av Axel von Fersen.

Som barn såg jag med skräckblandad förtjusning på bilden med mannen i peruk och kråsmanschetter när han med sirliga rörelser gjorde hål i den andra farbrorns huvud.

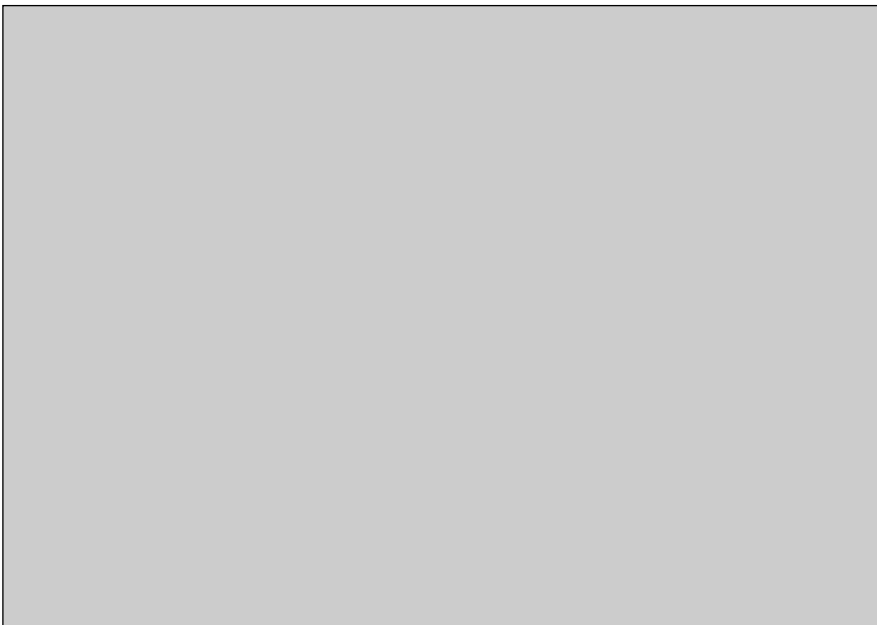
T-r-e-p-a-n-a-t-i-o-n, stavade jag till. Den eleganta herrns verktyg såg ut som morfars svängborr, och panation var väl något med pannan, antog jag. Men hur det kunde vara möjligt att lyckas med såna ingrepp, framförallt utan bedövning, förstod jag inte.

Det är fortfarande svårt att förstå, men mycket på Medicinhistoriska museet visar olika ingrepp där lidandet måste ha varit enormt men resultaten ändå lyckade. Vetskapen att det skedde för länge sedan tar udden av det värsta och gör rysningarna i kroppen mer acceptabla.

Blåsestenar

I salen för operation t ex, beskrivs hur borttagande av s k blåsestenar gick till. En illustration visar hur kraftiga män pressar ned och låser fast patientens ben så att rumpen åker upp i luften, ett lågt snitt mellan anus och pungen (sectio lateralis), och stenen eller stenarna plockades ut. Avsaknaden av narkos medförde att man skyndade på i möjligaste mån vid alla större ingrepp. För att lära teknik av varandra och öva upp hastigheten anordnades tävlingar i vem som snabbast utförde olika operationer, såsom amputationer och borttagande av blåsestenar. Rekordet för stenar lär ligga på 53 sekunder.

På en plansch finns teckningar av olika urinstenar, avlägsnade av Olof af Acrel, »den svenska kirurgins fader». En av stenarna vägde hela 430 gram, stor som en ordinär bakpotatis. Till teckningarna har Acrel antecknat patientens ålder, sysselsättning, operationsförlopp och utfallet av ingreppet.

Ibland slutade den lyckade operationen med att patienten avled. Acrel använde ofta en stenkrossare i stället för att öppna med kniv. Efter flera dagars vidgning blev urinröret stort nog för att en s k litotriptor skulle kunna föras direkt in i urinblåsan varpå stenen eller stenarna kunde krossas. Ett speciellt instrument fördes därefter in i blåsan för att skölja ut resterna.

Hans majestät konung Gustaf V lades på operationsbordet för borttagande av urinsten. Att det var efter narkosens intåg var han säkert glad för kan man förmoda när man ser den ganska stora stenen som plockades ut 1942 av professor John Hellström. Den ser nästan ut som en liten prydsam brevprens, och ligger kluden i ett blått sammetsetu, ca 4 cm i diameter. Majestätet hade säkert haft besvär av stenen, för efter operationen uttryckte han sin tacksamhet gent-

Operationssal från tidigt 1900-tal. Trots att man redan då kunde göra buk- och bröstkorgsoperationer uppfattar man idag utrustningen som väldigt primitiv och otidsenlig. Besökare från de forna öststaterna har dock upplyst om att det i många avseenden »ser ut som det gör hemma».

emot den opererande läkaren och tilldelade honom Serafimerorden. Mot anestesiläkaren vände han sig dock och sa:

– Du får ingen, för jag hörde vad du sa!

För även om narkosen var tillräcklig för att möjliggöra ingreppet utan smärta för monarken hade han inte somnat helt, och han gillade inte klartecknet:

– Nu sover gubben.

Tidens tand

Få är väl de som är helt känslokalla inför interiören på en tandläkarmottagning. På museet är två rum uppbyggda

som de såg ut från 1880 och framåt, till och med doften är genuin. Här kan man frossa i andras olycka och förstå att ens egna upplevelser av rotfyllningar och tandstensborttagning lätt överskuggas av hur det gick till förr.

För ca 100 år sedan hade tandläkaren bara ett rum som mottagning, vilket in-
nebar att väntande patienter var både åhöra och åsyna vittnen till vad en trampborr gjorde med en ömmande tand. Behandlingarna var smärtsamma och man kan se hur armstöden på den plyschklädda tandläkarstolen har slitits sönder av patienterna. Innovationer var av nöden. Mycket riktigt: den ca 20 år yngre stolen mitt emot har fått armstöd av porslin, borren har blivit elektrisk, spottkoppen är i rött glas för att dölja eventuellt blod och de väntande får sitta i ett annat rum, varigenom skriken hörs något dämpade.

Inverkan av skriken och ropen från patienterna på eventuella nya kunder var man uppenbart medveten om. Ett fotografi visar en ambulering tandläkare som bakom stolen på sin hästdragna mottagning har en flermannorkester med uppgift att spela så att ljuden från patienten dränks.

Flera är väl de besökare som får påminnelsen om att tiden går när de ser stolen och den remdrivna borren från skoltandvården – ens barndom har bli-

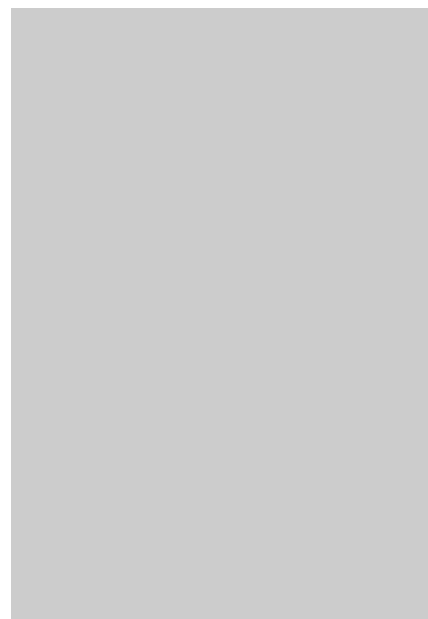
vit historia och pinoinstrumenten relikter!

Min beundran för trepanation utförd förr i tiden får sig en knäck när jag förstår vad den oftast användes för: släppa ut onda andar som tagit människor i besittning och gjort dem psykiskt sjuka. Skickligt hantverk kanske, men i modern tid förstår man ju hur otroligt grymt och totalt felaktigt handlat det var. Eller

...? Även in i vårt århundrade fick »dårrarna» utstå behandling som mera liknar tortyr. Skamset småskrattar man åt slungan som skulle lugna ner oroliga patienter – den sjuke bands fast i en bur som snurrades runt med hjälp av remmar och drev.

Visserligen betalar friska vuxna människor pengar för att utsättas för något liknande i nöjespar-
ker världen över, men det är stor skillnad mellan att få välja och att bli tvingad. Och effekten av att bli centrifugerad var tydligen inte så värst lungande; metoden övergavs rätt snart.

Även långbad användes i lugnande syfte, vilket ju låter rätt behagligt. Kruxet var bara att man, för att hindra den orolige från att drunkna eller dränka sig själv, spände en kraftig duk över karet där bara huvudet fick sticka upp i ett hål. Hålet gjordes lagom stort för att patienten skulle sitta säkert fast. Hade den arme personen tendens till klaustrofobi hade förmodligen inte heller denna behandling avsedd verkan.

Praktiskt kort. Tandläkaren Josef S Bernstone tycks ha varit en pragmatisk person med analytisk blick. Bilden som förefaller vara en tidig uppläggning av försvarssystemet »Stjärnornas krig» är i själva verket en journal. Tandkortet gäller för en hel familj under perioden 1903–1935 (prytt med diverse fläckar, kaffe?). Färgerna representerar de olika familjemedlemmarna och beskriver typ och lokalisation av fyllning, datum och kostnad. Bernstone hade praktik i Uddevalla åren 1889 till 1949, alltså i sextio år, från 24 till 84 års ålder.

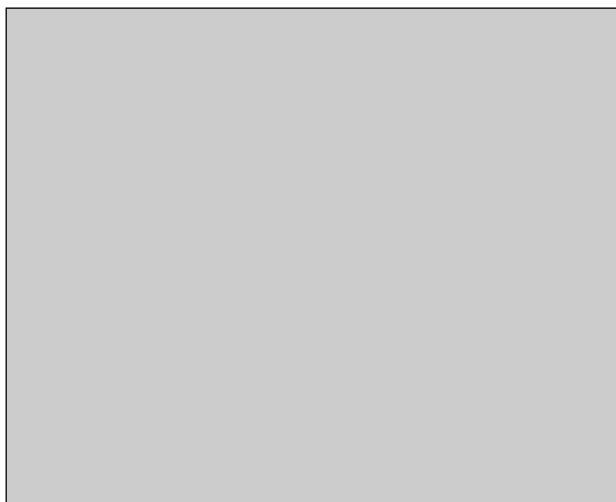
Moulager. (Uppe t v). En metod för att med vaxavgjutningar tydligt åskådliggöra hudmanifestationer vid olika sjukdomar. På en väggmonter i museet kan man betrakta 25 avgjutningar av olika kroppsdelar i de tre stadierna av syfilis: primär, sekundär och tertiär affekt – här en man i det andra stadiet med lues exanthea papulosa, papelformade utslag. Det finns även avgjutningar av barn som fötts med den då dödliga sjukdomen, dvs före penicillinet.

fobi hade förmodligen inte heller denna behandling avsedd verkan.

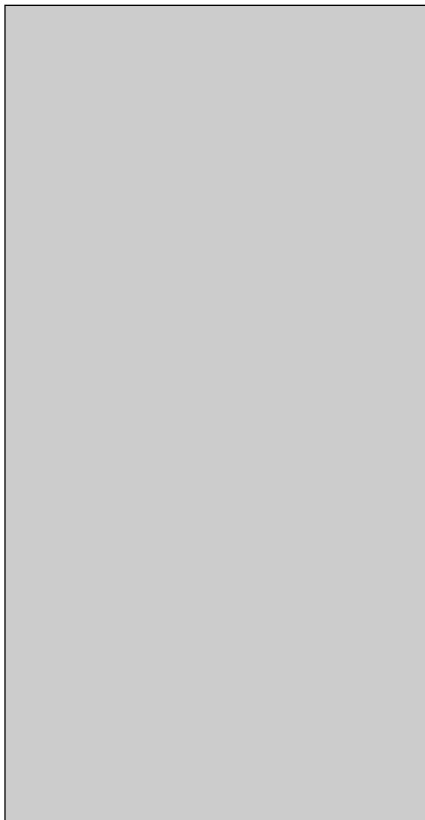
Att använda leukotomi/lobotomi som botemedel eller behandling för lindrande av ångest infördes av Egas Moniz så sent som 1936, vilket känns alldeles för nyligen för detta irreparabla ingrepp. Det ledde till Nobelpriset 1949.

I montern bredvid en apparat för elektrokonvulsiv behandling (även denna metod har ju diskuterats men fått en renässans) finns den senaste tidens medieälskling, Prozac. Vad kommer man i framtiden att säga om detta medel?

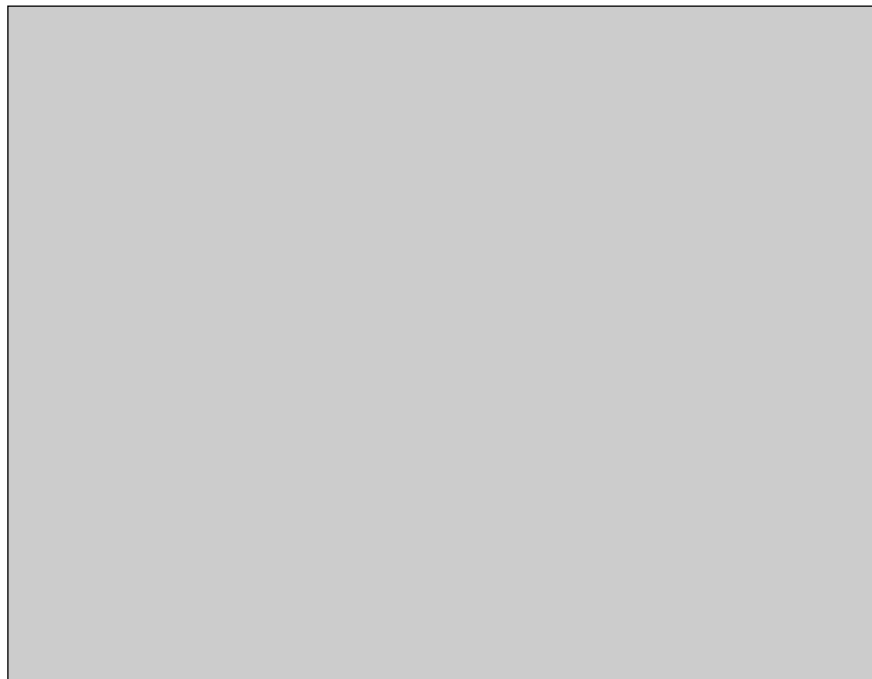
Ett är säkert, ny forskning kommer att följa och Medicinhistoriska museet kommer att berätta om den. Åk dit och se vad som hänt. Eller varför inte använda den senaste tekniken med det världsomfattande nätet? Slå in www.medhm.se •

Reservdelsmänniskan – en teckning från 1500-talet av Vesalius och modernare tiders implantat. Skelettet på plexiglasskivan har olika proteser, leder, kärlgraft, stag, skruvar, spikar och klaffar. Ett kuriosum är den första hjärtstimulatoren (nr 5 på bilden), konstruerad av Rune Elmquist. Denna pacemaker gjorde ett så gott arbete att mottagaren fortfarande går omkring bland oss, trots att han vid ett byte av stimulator övergav Siemens-Elementa för ett annat fabrikat.

Anatomistudie utförd i trä någon gång på 1800-talet. Den kvinnliga figuren är endast ca 15 cm hög.

Stadsläkarmottagning. »Enköpingsdoktor», Ernst Westerlund, har stått som förebild för denna typiska interiör för en stadsläkare. Det är bland annat hans skåp som flankerar skrivbordet. Westerlund gjorde sig främst känd genom sina psykologiska insikter, att vissa sjukdomar var psykiskt relaterade och att arbete var ett bra botemedel.

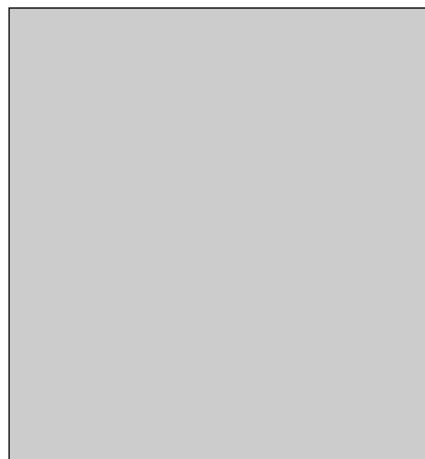
Ryktet spred sig ända bort till Ryssland där Leo Tolstoy oroade sig för sin klene son. Sonen skickades till Enköping där han kom i kontakt med inte bara doktor Westerlunds hälsoblomma, rosengeranium, utan också doktors rosenkindade dotter. Tycke uppstod, och familjen Tolstoys familjetråd fick förgreningar i Sverige.

Ersättningen blev en pärla

Medicinhistoriska museets pärla är biblioteket. Det anser i alla fall Göran Lundh, museichef och samlingsansvarig på Medicinhistoriska. De cirka 3 500 verken utnyttjas flitigt av forskare och intresserade från vårdskolor samt av dem som arbetar med film och TV. Men det blev inget gemensamt bibliotek för Svenska Läkaresällskapet, Karolinska institutet och Medicinhistoriska museet som professor Lundh hade hoppats. Ledningen på Karolinska institutets bibliotek ville ha sin samling intakt och kvar inom KIs geografiska område.

Ove Hagelin, internationellt erkänd expert på äldre medicinska böcker, har gått igenom Läkaresällskapet och Karolinska institutets gamla samlingar. I samband med det presenterades ett urval av de främsta rariteterna i tre rikt illustrerade och kommenterade kataloger. Nu har han fått förtroendet att svara för att det värdefullaste materialet från dessa gamla boksamlingar samlas under samma tak i det nya medicinhistoriska bibliotek som håller på att byggas upp i Nobelkommitténs tidigare lokaler.

Det rör sig om ca 700 hyllmeter med omkring 15 000 tryckta böcker plus handskrifter, porträttsamling och ett referensbibliotek. Hagelin är angelägen

Biblioteket i Medicinhistoriska museet i gamla Eugeniahemmet.

att framhålla att det i första hand rör sig om ett bokmuseum med medicinska böcker från sex århundraden. Tillsammans med Bibliotheca Walleriana vid Uppsala universitetsbibliotek utgör dessa två boksamlingar ett medicinhistoriskt världsarv, väl värt att visa upp inför kulturhuvudstadsåret. Här finns originalupplagor av medicinhistoriens mest epokgörande verk och gott om rariteter, inklusive svenska krigsbyten.

Det är framför allt en bildskatt med

några av 1500-talets främsta träsnittsböcker, 1600- och 1700-talets anatomiska kopparsticksverk, och 1800-talets handkolorerade litografiska atlaser inom patologi, oftalmologi och dermatologi. Ofta lika vackra och skickligt tecknade som de är fränstötande.

Det blivande biblioteket, vars ena långsida utgörs av en 19 meter lång fönstervägg mot Solnavägen, var inte den mest idealiska lokalen för att härberga flerhundraåriga museiföremål och motsvarar efter den nyligen avslutade ombyggnaden knappast den värdiga och överskådliga visningslokal som Hagelin drömt om. Men efter hyllkomplettering och andra nödvändiga justeringar hoppas Göran Falkenberg, Läkaresällskapet bibliotekarie och ny ordförande i referensgruppen för projektet, att de värdefulla samlingarna skall kunna exponeras på ett attraktivt sätt så att en invigning kan ske under kommande år.

Så Göran Lundh fick inte förverkliga sin önskan om gemensam placering av den medicinhistoriska litteraturen vid Medicinhistoriska museet. Men han hänger inte läpp för det. Grannhuset/flygeln till Medicinhistoriska museet är fortfarande föremål för förhoppningar, och diskussioner om ett nytt och större bibliotek pågår. ●